

ГЛОВО

№ 2 (89) березень – квітень 2022 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

заступник
завідувача відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Конституційному процесові в світі 312 років. Точкою відліку вважається 16 квітня 1710 року, коли під час обрання Пилипа Орлика гетьманом в еміграції було укладено «Договори і Постановлення прав і вольностей Війська Запорозького», так звану Конституцію Пилипа Орлика.

То був складний військовий час. Військо царя Петра I з метою залякування козацької старшини, війська та мирного населення за прагнення до незалежності жорстоко та показово знищило гетьманську столицю Батурин (1708 р.). Після поразки українсько-шведської армії під Полтавою (1709 р.) «мазепинці» вимушені були шукати прихистку за кордоном. Як і зараз, емігрантів підтримали й прийняли у Туреччині, Швеції, Польщі, Франції... У Бендерах (тоді це була територія Османської імперії), після смерті Івана Мазепи, Пилип Орлик був обраний гетьманом.

Конституція Пилипа Орлика є угодою між гетьманом та старшиною і козацтвом. У документі обмежувалися права гетьмана і окреслювалися його обов'язки, а також визначався майбутній лад держави після того, як гетьман поверне владу в Україні. Проводячи паралелі між козацькою добою і сучасною Україною, слід зазначити, що понад 300 років тому українці так само бажали звільнити Батьківщину від московської орди, і політика фашистської росії відносно нашої держави не змінилася.

В преамбулі та 16 статтях Конституції Пилипа Орлика Україна описана як повноцінна держава, а не частина «руського міра». Наведемо деякі статті, які й сьогодні є актуальними і можуть бути цитованими нашими керманічачами:

• Основна релігія – православ'я, з підпорядкуванням Вселенсько-

му Константинопольському, а не московському, патріарху.

• Непорушність цілісності кордонів та повернення полонених, які в державі московській знаходяться, а всі завдані Україні за теперішньої війни збитки московю сплачені і справедливо відшкодовані.

• Врегулювання відносин з Кримом. Гетьман має дбати про відновлення давнього братерства та військового єднання з Кримською державою.

• По закінченні війни гетьман повинен буде дбати про мир, щоб Дніпро від міст та фортець московських, а також і землі від володіння московського були звільнені і повернуті до первинної території Війська Запорізького. І там у майбутньому нікому ані фортець будувати, ані міст закладати, ані слободи осаджувати, ані яким-небудь іншим способом військових угідь спустошувати.

• Вдови-козачки й осиротілі діти козаків, двори козацькі й жінки в час відсутності їхніх чоловіків, які перебувають в походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися.

• Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими, повинні бути непорушно збережені.

Зважаючи на політичні обставини, цей засадничий документ діяв дуже короткий час на Правобережжі.

Конституція Пилипа Орлика залишилась в історії як видатна пам'ятка української суспільно-політичної думки.

На думку українського історика Олександра Алфьоро-

ва, якби ми мали незалежність у 1710 році, якби наша держава не була завойована, поглинена, то наші історики відстояли би право Конституції Пилипа Орлика вважатися першою модерною конституцією в західному цивілізаційному світі. За нею можна жити і сьогодні, якщо прибрати певні застереження.

Сьогодні ми, українці, виборюємо волю і незалежність, як і наші предки, які своїм прикладом здавна показували москвитам, що українці є нащадками славного козацького роду. Українське протистояння російському вторгненню підтримує світ. Перемога буде за нами! Слава Україні!

Пилип Орлик.

Художниця Наталя Павлусенко, 2021 р.
Фондова колекція Національного заповідника
«Гетьманська столиця».

ДАВНІ ЗОБРАЖЕННЯ БАТУРИНА

**Наталія
САЄНКО**

учений секретар
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Візуальні джерела надзвичайно важливі для вивчення минулого будь-якого населеного пункту. Проте та незначна кількість карт та планів Батурина, що в силу історичних обставин дійшла до нашого часу, не може повною мірою висвітлити процес формування та розвитку міської території Батурина, зокрема, у XVII ст. Цей факт змушує дослідників звертатися до альтернативних зображень міста, як-от народного малюнку «Град Батурин» та зображення невідомої фортеці на шаті ікони Іллінської Богоматері.

Малюнок-гравюра «Град Батурин» з комплекту лубочних картин «Описание славных и великих городов Всероссийской империи» був опублікований М. Максимовичем в 1850 р. та передруковувався пізніше. Історики В. Коваленко та Ю. Ситий дійшли думки, що на передньому плані малюнка «Град Батурин» в центрі зображена Київська в'їзна брама Батуринської фортеці з баштою. Обабіч неї – дерев'яна стіна з вертикально поставлених колод та «глухі» башти різної конструкції. Зображення на задньому плані малюнка дослідники ідентифікують як бані Троїцької церкви та дахи виявлених під час археологічних досліджень кам'яних

будівель Фортеці і дерев'яних башт Цитаделі. Ключовою позицією у версіях обох дослідників є прийняття зображеної по центру малюнка башти з брамою за Київську браму Батуринської фортеці, хоча брам у мурах Батурина було три.

Оскільки Батуринську фортецю та забудову на її території було зруйновано у 1708 р., малюнок «Град Батурин» або мав більш ранній першотвір, створений з натури (щонайпізніше – на початку XVIII ст.), або є художньою фантазією автора. Дослідники, у поле зору яких лубочні зображення українських міст потрапили ще в XIX ст., вважають, що ці малюнки не несуть документального характеру, а показані на них об'єкти – схематичні й умовні. Таким чином, лубок «Град Батурин» не можна розглядати як джерело для реконструкції історичної топографії Батурина XVII – початку XVIII ст.

Історик С. Павленко висунув гіпотезу, що на срібній шаті ікони Іллінської Богоматері, виготовленої в середині 1690-х рр. коштом І. Мазепи, праворуч від герба гетьмана зображено Батуринську фортецю. Серед аргументів автор наводить згадки про кам'яні укріплення Батурина в наративних джерелах та припускає можливість обмазування дерев'яних фортифікацій глиною. Проте ця гіпотеза не витримує критики у світлі інших джерел, у першу чергу – результатів археологічних досліджень, в ході яких було доведено, що укріплення Батуринської фортеці були дерев'яно-земляними і не мали круглих башт. Ю. Ситий та О. Терещенко висловили слушне зауваження, що це зображення має численні аналогії з триумфальними

мотивами графіки періоду Азово-Дніпровських походів, на якій зображували місто Азов.

Важливим візуальним джерелом кінця XVII – початку XVIII ст. є малюнок Батуринського Миколаївського Крупицького монастиря, вміщений на титульній сторінці монастирського «Синодика», що зберігається у фондах Конотопського міського краєзнавчого музею імені О. Лазаревського. Вперше це джерело було опубліковане у книзі М. Цапенка «Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII вв.» (1967 р.).

На малюнку зображена огорожена територія обителі з мурованим Миколаївським собором та дерев'яними спорудами: церквою, келійними корпусами, будинком настоятеля, криницею та іншою забудовою. Оборонні споруди монастиря являли собою дерев'яну огорожу на стовпах із трьома кутовими вежами, винесеними за лінію монастирської стіни для ведення фронтального вогню. Окрім дерев'яної стіни, що обмежувала центральну частину монастирської садиби, на малюнку зображені ділянки огорожі господарського подвір'я та гостроколу, що прикривав підступи до монастиря з північного сходу. У монастирській двір вели дві брами: парадна з двоповерховим надбрамним корпусом з боку р. Сейму та північна у нижньому ярусі двоповерхової дзвіниці.

У ході археологічних досліджень монастиря 2000 р. вдалося встановити місцезнаходження Миколаївського собору, надбрамної дзвіниці, монастирських келій, особливості влаштування монастирської огорожі. Під час обстеження залишків соборного храму було виявлено фундаменти притвору, зображення якого відсутнє на малюнку, що вказує на його прибудову вже після створення художнього зображення.

На малюнку дахи трапезної церкви, келій, будинку ігумена, надбрамний корпус, дзвіниця і господарські будівлі вкрито черепицею. Численні фрагменти зеленої полив'яної черепиці з півкруглим краєм та «зубом» були виявлені під час розкопок на всій площі монастиря.

Зображення кінця XVII ст. має певні недоліки, зумовлені можливостями автора розмістити на невеликому аркуші паперу значну кількість монастирських споруд. Але воно зроблене з натури, що підтверджується археологічними дослідженнями. Таким чином, лише зображення укріпленого Батуринського Миколаївського Крупицького монастиря можна вважати достовірним візуальним джерелом.

Зображення міста (Азова?) на шаті ікони Іллінської Богоматері, 1695 р.

ПОШИРЕННЯ КОЧУБЕЯМИ АГРОНОМІЧНОГО ДОСВІДУ

**Алла
БАТЮК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Кочубей – український козацько-старшинський рід, представники якого сприяли стрімкому розвитку агрономії України. Зокрема, Петро Аркадійович Кочубей (1825-1892 рр.) присвятив сільському господарству значну частину свого життя, і був першим українським агрономом, який використовував у своїй діяльності інноваційні знання європейських агрохіміків. Йому вдалося накопичити великий практичний досвід меліоративних робіт, облаштування агроландшафтних парків, ефективного обробітку ґрунту, виведення та вирощування високоврожайних сортів агрокультур та ефективного ведення племінного тваринництва.

Петро Кочубей докладав чималих зусиль для популяризації та поширення отриманих ним знань. Цю функцію, найбільшою мірою, виконувала заснована ним у 1872 р. навчально-дослідна ферма у селі Згурівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині с. Згурівка Броварського р-ну, Київської обл.). Це був перший в Україні галузевий навчальний заклад. Однак, він мав, скоріш, регіональний авторитет.

Щоб розповсюдити свій досвід за межі Полтавської губернії, Петро Аркадійович представляв результати своїх досліджень на сільськогосподарських та промислових виставках. Із середини XIX ст. вони проводилися у найбільших містах України (Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі (нині м. Дніпро) та Одесі) і стали важливим явищем торгівлі та популяризації науки. Організатори і учасники виставок готувалися до цієї події заздалегідь, дбали, щоб вона пройшла на високому рівні і зацікавила якомога більше відвідувачів. З цією метою навіть будували спеціальні павільйони. Часто вони були справжніми витворами мистецтва, схожими на казковий палац або ж на товар, який в ньому представляли (наприклад, діжку). Виставки отримували широкий розголос через журнали і газети, а результати їх проведення наводили у спеціальних каталогах та брошурах.

У вересні-жовтні 1886 р. П. Кочубей взяв участь у Полтавській насінневій виставці. В ній було задіяно 56 учасників, які продемонстрували 774 зразки насіння зернових, олійних, технічних, овочевих, кормових та інших культур. П. Кочубей представив 5 зразків лінних культур: ярої пшениці сорту Білотурка та Тредвель французький,

озимого ріпаку сорту Бракий (Шведський) та проса сортів Червоне оренбурзьке і Біле перлинне. Експоноване ним насіння, вирощене на селекційних полях Згурівської навчально-дослідної ферми, отримало срібну медаль Полтавського товариства сільського господарства.

В наступному, 1887 р. Петро Аркадійович долучився до ківської сільськогосподарської виставки. Його товари, представлені у відділі вічарства і ництва, були високо оцінені організаторами. За 12 овець елітного штофного типу, Згурівська ферма Петра Кочубея була нагороджена бронзовою медаллю. Це і не дивно, вівці цього типу високо цінувались серед вічарів, оскільки їхня густа вовна використовувалась для дорогих шовкових тканин та сприяла легкій зимівлі тварин. За представлене насіння озимого рапсу, гороху, ріжю, квасолі, озимої пшениці сорту Банатка, чорного овесу та проса комісія сінневого відділу виставки відмітила Згурівську ферму великою срібною медаллю.

Всі набуті знання і матеріальні статки Петро Аркадійович передав у спадок єдиному сину Василю Кочубею (1868-1940 рр.). Він, будучи власником 20 тис. га в Чернігівській і Полтавській губерніях, продовжив справу батька у сфері сільського господарства, але спрямував зусилля на розвиток лісорозведення, вирощування жита та пшениці і розведення коней.

Дослідна установа Василя Петровича достойно представила результати своєї діяльності на Київській сільськогосподарській і промисловій виставці 1897 р. Вона долучилася до діяльності 4-х виставкових відділів (рільництва, лісництва, навчально-наукового та фабрично-заводського), представивши зразки лісового та польового господарювання, результати діяльності власного цегельного заводу та виробу згурівських майстрів.

Готуючись до цієї події, лісництва В. П. Кочубея випустили брошури з описами своєї діяльності у польському та степовому регіонах («Короткий нарис Старогутської лісової дачі», упорядник П. Я. Павлович; «Короткий опис степового лісорозведення» та «Короткий опис дерев і кущів, штучно виведених в степових маєтках В. П. Кочубея», упорядник Г. Г. Розен). Для експонування був збудований власний павільйон.

Переймаючись проблемою укріплення схилів ярів, Старгутський маєток

Павільйон Василя Кочубея на Київській сільськогосподарській і промисловій виставці, 1897 р.

Василя Кочубея (нині с. Стара Гута, Шосткинський р-н, Сумська обл.) представив на виставці зразки листяних та вічнозелених дерев і 40 видів лози, придатних для укріплення піщаних ґрунтів, гірських схилів і плетіння кошиків. Дослідники лісництва наочно продемонстрували публіці дієві системи укріплення схилів деревами та лозою і надали інформацію щодо різних аспектів лісорозведення і користування лісовими ресурсами. Досконале вивчення і фахове представлення ведення лісового і польового господарства отримало від членів виставкової комісії почесний відгук та золоту медаль. За організацію навчально-наукового процесу та фабрично-заводського виробництва Василь Петрович отримав, відповідно, велику і малу срібні медалі.

З огляду на вищесказане, переконуємося, що Петро Кочубей і його син Василь Кочубей мали важливі досягнення в багатьох сферах сільського господарства, спрямованих на вирішення глобальних питань. Щоб поширити та популяризувати свої знання та досвід серед населення, вони використовували найефективніші засоби і джерела. Ними у II пол. XIX ст. були сільськогосподарські виставки.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЕТИКЕТ ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Дипломатія є одним із найважливіших інструментів реалізації зовнішньої політики кожної держави. З нею напряму пов'язане мистецтво ведення переговорів, пошук компромісів, метою яких є врегулювання спірних моментів між державами-учасницями. Вона поглиблює міжнародну співпрацю між країнами та дозволяє відстоювати інтереси громадян. У даній статті поговоримо про особливості дипломатичної діяльності гетьмана Івана Самойловича (1672-1687 рр.). Його період правління припав на часи активного протистояння Речі Посполитої, Московії та Туреччини за вплив у Центрально-Східній Європі.

Івана Самойловича обрали гетьманом 17 червня 1672 р. неподалік Конотопа, його резиденція перебувала в Батурині. Саме тут Іван Самойлович в основному проводив дипломатичні зустрічі. Хоча інколи дипломатичний протокол гетьман міг здійснювати в інших місцях: під час військових походів, там, де розташовувався український табір, або в своїх приватних маєтках. До прикладу, у 1675 р. московський посланець Іван Михайлов прибув у Батурин із грамотою від царя, але Івана Самойловича в місті він не застав. В цей час гетьман поїхав у Чернігів. Посланець вирушив за ним і, не доїхавши 20 верст, зустрів його в Седневі, де знаходився гетьманський маєток.

Посланців приймали згідно дипломатичного протоколу та етикету, сформованого у часи Богдана Хмельницького. У XVII ст. велика увага зверталася на характер поведінки посла при в'їзді до країни. З іншого боку, прибулий дипломат спостерігав за діями приймаючої сторони. Ті чи інші дії правителя символізували про стан взаємовідносин між державами. Традиційно, будь-який відступ від загальноприйнятого ритуалу урочистого прийому розглядався як показник зміни у міждержавних відносинах чи применшення позії країни, представленої послом.

Або ж навпаки – вираження надзвичайної поваги до посла сприймалося як прояв особливого відношення до його країни.

Зустрічаємо в записках процесу перемовин, що в гетьмана Івана Самойловича був розроблений свій дипломатичний протокол зустрічі посланців в залежності від важливості їхнього візиту. За традицією, по приїзду, посланець повідомляв про своє прибуття. Для цього надсилали звістку гетьману через свою довірену особу. Після цього Іван Самойлович призначав місце і час зустрічі. Зазвичай, гетьман посланців приймав на наступний день.

В день зустрічі Іван Самойлович відправляв свою довірену особу до двору перебування гінця. У 1677 р. московський посланець Василь Тяпкін згадував, що на першу годину дня по обіді по нього приїхав на кареті Іван Мазепа. Взимку супроводжуючий приїздив на санях.

Далі гінець їхав до гетьманського двору. Там, за церемоніалом, його на ганку зустрічала генеральна старшина або діти гетьмана. Як відомо, така традиція існувала в європейських країнах, де «великих послів» до залу прийому супроводжував спадкоємець короля – принц по крові. Цей елемент дипломатичної культури трансформу-

вався у традицію зустрічі надзвичайних послів родичами гетьмана.

Після цього Іван Самойлович чекав прибулого посланця в синах гетьманського будинку. Посеред світлиці йому передавався лист від монарха, якого він брав із проявами поваги, відповідно до усталеного етикету. Зазвичай листа зачитували стоячи. Далі обмінювалися запитаннями про стан здоров'я монарха й гетьмана та побажаннями, щоб воно було якнайміцнішим. Перемовини із посланцями Іван Самойлович проводив у присутності генеральної старшини та полковників, що знаходилися в Батурині. Інколи важливі питання з посланцями гетьман обговорював у присутності окремих членів уряду або ж наодинці. Зустрічаємо в описах, що представники гетьманського уряду, за церемоніалом, під час прийому посланців стояли біля гетьмана. А Іван Самойлович із гінцем сідав за стіл та вів власне перемовини. Схожа традиція, наприклад, існувала і в турецького султана. Під час прийому іноземної делегації він сідав на тронному місці (квадратній софі). А посланець розміщувався на стільці навпроти паши чи візира.

Після перемовин Іван Самойлович запрошував посланців на церковну службу, що становила частину дипло-

Гетьман Іван Самойлович. Наукова реконструкція зовнішності у воску, 2017 р.
Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця».

матичного протоколу. У 1678 р. царський гінець Семен Алмазов згадував, що провів його гетьман до собору Живоначальної Трійці. Там він разом із Іваном Самойловичем, генеральною старшиною і полковниками молилися за здоров'я. А потім слухали обідні, які служив сербський митрополит Парфеній.

Далі гетьман запрошував посланців на обід. Але в записах процесу прийому обіди для посланців згадуються не часто. Можемо припустити, що Іван Самойлович міг влаштувати пишні прийоми лише в тому випадку, якщо візит гінця мав важливе значення. Хоча, можливо, посланці в своїх протоколах не надавали значення цій частині гетьманського церемоніалу. Обід у гетьмана описує в 1672 р. московський посланець Родіон Августов. Посланець вказував, що під час обіду гості пили за здоров'я царя та його дітей із кубків. До прикладу, традиція пригощати обідом послів існувала і в турецько-татарській

дипломатії. За дослідженнями Віри Ченцової, за східною традицією, надаючи одяг та їжу, султан таким чином виступав в ролі вищого покровителя всіх, хто його відвідував. Султанський двір суворо дотримувався обряду пригостання та обдаровування гінців інших країн. За кількістю страв на столі для послів, також можна було судити про взаємовідносини між країнами.

Як відомо, під час перемовин із посланцями обговорювалися різні політичні та військові питання, приймалися важливі державні рішення. Окрім цього, однією із місій гінців було доповідати своїм володарям про всі новини, які відбувалися в гетьманській резиденції та загалом на території Української держави. Наприклад, у 1675 р. московський посланець Іван Михайлов вказував, що в Батурині в цей час відбувався ремонт фортеці.

Після завершення перемовин гінець міг вирушати до іншого

українського міста для виконання додаткових завдань. Тому в часи Івана Самойловича зберігалася традиція забезпечувати безпеку проїзду та від'їзду гінця. До прикладу, у 1677 р. гетьман організував супроводження московського посланця Василя Тяпкина із Батурина до Чигирина. Для цього він відправив разом із гінцем канцеляриста Дорошевича.

Отже, складний етикет засвідчував тривалий процес становлення дипломатичної служби в Українській державі. За записами помічаємо, гетьман дотримувався дипломатичних традицій, що були сформовані ще в часи Богдана Хмельницького. Дипломатичний протокол та етикет контролювався та дотримувався гетьманом та гетьманським урядом постійно. Високий рівень дипломатичної служби відповідав усім тогочасним нормам. Схожі традиції прийому послів існували і в європейській, і в турецькій дипломатії.

БАТУРИНСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ АНДРІЯ РОЗУМОВСЬКОГО

**Юлія
ФУРЦОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Загарбницька політика росії щодо Української держави має глибоке коріння. Промовистим прикладом такої боротьби є гетьманська столиця Батурин, яка потрапила на жертвний вівтар виступу гетьмана Івана Мазепи проти москви восени 1708 р. Місто, яке більш ніж півстоліття було адміністративним центром та віддзеркалювало кращі здобутки України XVII-XVIII ст., російські війська зруйнували вщент за європейський напрям розвитку, який обрала Українська держава на чолі Івана Мазепи. Про ці жорстокі події писали всі європейські видання, так само, як і сьогодні всі говорять про Бучу, Бородянку, Маріуполь...

Сьогодні ми не маємо сумніву, що Україна вистоїть та відновиться.

Так сталося з Батурином у середині XVIII ст. – завдяки старанням гетьмана Кирила Розумовського. Він добре розумів, що Батурин є символом боротьби українців за власну

незалежну державу. Наслідком системної роботи гетьманського уряду стало повернення Батурина статусу столиці впродовж 1750-1764 рр. Саме з Батурина Кирило Розумовський керував державою, зробивши спробу відродити її у повній самостійності. Відомий історик О. Оглоблін влучно охарактеризував діяльність гетьмана: «Це була доба останнього піднесення старої козацько-гетьманської держави, доба економічного зростання Лівобережної України та буання української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва». Кирило Розумовський докладав неабияких зусиль для розбудови як Української держави так і гетьманської столиці.

У 1764 р., після скасування гетьманського устрою, Кирило Розумовський змушений був залишити Україну. Проте, попри труднощі, до Батурина він повертався при першій нагоді. З усіх дітей Кирила Розумовського найбільше зв'язків з Батурином мав Андрій Розумовський.

Хто ж такий Андрій Розумовський? Чому нам важливо знати його зв'язок з Батурином?

Його життєвий шлях добре відомий у Європі. Андрій Розумовський, без перебільшень, – фігура європейського політичного масштабу другої половини XVIII – початку XIX ст., один із керівників та організаторів Віденського

конгресу. Він відіграв суттєву роль у становленні світового імені Людвіга ван Бетховена, рекомендуючи його високим особам та підтримуючи матеріально.

У нашій публікації ми розкриємо читачу батуринські сторінки життя Андрія Розумовського.

Перш за все варто наголосити, що життєвий шлях гетьманського сина Андрія Розумовського розпочався 22 жовтня 1752 року, в м. Глухові, що за 80 кілометрів від Батурина. Сьогодні за браком багатьох джерел ми можемо лише здогадатися, чи бував Андрій маленьким хлопчиком на батуринській землі.

Достовірні відомості щодо його перебування у Батурині фіксуються 1776 р., коли у свідомому 24-річному віці Андрій приїздить до гетьманської столиці. Його перебування у місті дало можливість, перш за все, побути в сімейному колі.

Знову до батьківської оселі його приводить доля у 1799 р. У цей час його батько Кирило Розумовський вже постійно проживав у Батурині, адже усвідомлено повернувся щоб прожити тут останні роки і навіки спочити.

Андрій та інші діти поважали батьківську позицію і, звісно, підтримували його у непростий період життя. Довготривале перебування Андрія в Батурині дозволило йому тісніше спілкуватися з батьком, близько

Андрій Розумовський. Художник Йоганн Лампі, ХІХ ст. Музей історії мистецтв, Відень.

познайомитися з традиціями народу, життям Батуринської економії. До прикладу, у листах Андрія до дружини ми знаходимо відомості, що кожної п'ятниці разом з батьком він відвідує церковну службу, постійно читає книги, зокрема Євангеліє.

1800 р. А. Розумовський залишає батьківську домівку. У 1803 р. гетьман Кирило Розумовський помер. Своїм місцем поховання він обрав Воскресен-

ську церкву, яку збудував поряд з Мазепиною Цитаделлю – там, де навіки спочили борці за незалежність України 1708 р. Це був символічний вчинок гетьмана, тим самим він зробив це місце пам'ятним для багатьох наступних поколінь.

Навіть після смерті батька Андрій не втрачав зв'язку з Батурином впродовж 33 років. Згідно батьківського заповіту він став повноцінним власником батуринської економії та палацово-паркового ансамблю. Одним з важливих

вчинків Андрія щодо пошанування пам'яті батька стало замовлення для нього надгробка у скульптора Івана Мартоса.

Батьківська спадщина дозволила Андрію реалізувати його давні плани. Так, на його замовлення архітектором Лії Монтойе в 1806 р. в центрі Австрійської столиці був зведений розкішний палац. Потяг до музики, привитий батьком, надав можливість

Андрію у 1808 р. організувати кuartет, який, до речі, називали кuartетом Бетховена, оскільки досить часто його репертуар складався із щойно створених творів Людвіга ван Бетховена. Можемо стверджувати, що саме батьківська спадщина допомогла Андрію вписати прізвище Розумовських в світове музичне мистецтво. Його постійна підтримка Бетховена вилилась у те, що композитор на знак вдячності у 1808 р. присвятив Андрію Розумовському симфонію № 5.

Навіть будучи далеко за межами України, Андрій не забував сприяти культурному розвитку Батурина. З Відня у Воскресенську церкву, усипальницю його батька, він відправив співаків. Не виключено, що саме про цих співаків було зазначено у спогадах подорожуючих у 1810 р.: «я залишився ще на півдоби у Батурині, щоб їх почути. Вони при мені співали обідню. Справді, я не чув такої солодкої гармонії: які ніжні голоси! Яка музика!»

Вже на схилі свого життя, у 1819 р., Андрій вирішує відвідати Батурин та познайомити зі своєю Батьківщиною дружину Константину. Буденне життя в Батурині було розміреним, про що згадувала у своїх мемуарах Луїза Тюргейм, сестра Константини, яка приїхала разом з ними: «...життя у Батурині спокійне та мирне, ми постійно зайняті прогулянками», «опів на третю ми обідаємо ... після вечері супроводжуємо Розумовського на полюванні». Окрім того, відомо, що Андрій опікувався станом справ суконої та свічкової мануфактури, кінного заводу.

Володів Батуринською економією Андрій Розумовський до своєї смерті у 1836 р. Він був останнім господарем Батурина з роду Розумовських. Своєю дипломатичною та меценатською діяльністю Андрій вписав прізвище Розумовських в європейську історичну спадщину. А в Батурині до сьогодні зберігся палацово-парковий ансамбль, власником якого він був.

ГАСТРОНОМІЧНА СПАДЩИНА БАТУРИНА ХІХ СТОЛІТТЯ

**Оксана
ЛОМКО**

старший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Чому дослідження української гастрономічної спадщини є такими актуальними для України? Сьогодні кулінарія займає важливе місце у формуванні української національної ідентичності так само, як мова, культура, церква тощо. Тому що їжа – це «мова», яка розповідає про нас. Наша кухня є нашим голосом, гордістю й виразником культури та цінностей. Це

важлива складова життя кожного з нас й елемент, який формує самодостатню українську державу. Українська кухня має глибоке коріння. Вона багатогранніша, серйозніша та менш стереотипна, ніж нам здається. Нам важко розібратися що наше, що ми перейняли від інших етносів, а що консолідувалося і стало поєднанням двох страв. Таким чином, щоб розвіяти міфи та

дати відповіді на ці запитання, багато відомих дослідників, фахівців харчової промисловості, істориків та кулінарних експертів аналізують, популяризують та вчать готувати страви, які захожують в Україні.

Тому гастрономічну спадщину батуринців ми розпочинаємо досліджувати на прикладі їх смакових вподобання в XIX столітті. Наша мета – систематизувати знання, записати рецепти та представити вам традиційну кухню Батурина дорадянської доби. Зрозуміло, зараз зробити це нелегко. Збираючи інформацію, ми керуємося тим, що онуки 1950 року народження пам'ятають страви, які готували їхні бабусі, народжені у середині XIX століття. Наше завдання – познайомити вас з типовими «смаколикми» або особливостями приготування тих чи інших страв, які вирізняють Батурин з-поміж інших населених пунктів. Це те, що ви зможете скуштувати лише в нас!

І розпочнемо нашу розповідь з найбільш відомої всьому світові української страви – БОРЩУ. У 2020 році культура приготування українського борщу увійшла до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Це символ національної ідентичності українського народу. Це те, що єднає кожного з нас!

Борщ має давню історію. Його смакували й наші славні гетьмани. Історичні джерела згадують, що улюбленими стравами гетьмана Кирила Розумовського були борщ та гречка.

Для жителів Батурина борщ – це локальна страва, адже всі продукти, потрібні для його приготування, кожна родина вирощувала або добувала (гриби, риба) самостійно. Борщ варять чи не щодня. Ця страва перестала бути неодмінним атрибутом традиційних застіль на Великдень, Різдво та весілля. Та все ж свій давній статус ритуальної їжі борщ зберіг – у поминальних обрядах. Він досі є обов'язковим елементом поминальних обідів, а під час Великого посту готується пісний борщ.

В Батурині варили й варять найрізноманітніші «холодні» та гарячі борщі: зелені – з щавлем, «першою» кропивою або лободою (в XIX столітті в Батурині не орали землю по весні доти, поки не зварять зелений борщ з першою лободою); пісні борщі – з грушами, грибами, рибом та червоні – на буряковому квасі, з м'ясом, грибами, грушами тощо. Сьогодні ми познайомимо вас з двома батуринськими методиками приготування борщу з грушами. Рецепти подані зі збереженням автентичного мовлення та місцевої говірки, що може становити інтерес для етнографів, фольклористів, істориків мови.

Житель Батурина Башук Олег Григорович (1966 р.н.) добре пам'ятає рецепт батуринського борщу з м'ясом та грушами, який готувала його бабуся Башук Анна Анастасівна (1898-1975): «У першу чергу потрібно окремо замочити в воді квасоллю та сушені груші –

годин на п'ять або на ніч. Спочатку вариться бульйон. До каштунів покласти м'ясо, обов'язково на кістці (свинина), вимочені сушені груші, цілу цибулину, сіль та уварювати десь 1,5 години. М'ясо дістати й відокремити від кістки, порвати на шматки й залишити в бульйоні. Його можна дістати й додати вже по завершенню готування. Додати квасоллю, картоплю та капусту. На сковорідці підсмажити «засмажку» на олії: червоний буряк, цибулю, моркву, цукровий буряк (цукор «на смак»), сіль й додати невелику кількість вже готового бульйону та протушити, але не до повної готовності. Це важливо! Заправити «засмажкою» борщ та почекаати щоб він хвилин п'ять прокипів. За смаком додати зелень. Потрібно щоб борщ «упрів» (доходив до готовності повільно на легкому вогні або на жару в печі) та настоявся». І в результаті має бути характерний смак батуринського борщу – в міру солодкий, в міру солоний, в міру кислий, в міру наваристий!

А от в моїй власній родині борщ з грушами готують пісний. Його рецепт зберігся ще від моєї прабабусі, Чечель Ксенії Сергіївни (1900-1998). Старовинний рецепт записаний від Чечель (Полянської) Ганни Ісаївни (1946 р.н.): «Спочатку варю жменю квасолі разом із куснем солодкого (цукрового) буряка. Коли він вивариться – дістаю. Його можна порізати соломкою й залишити. На сковорідці все окремо обсмажую на олії: червоний буряк, нарізаний довгою соломкою, картоплю, нарізану також соломкою, та цибулю з морквою. Все додати до квасолі. Щоб надати «кислинку», додаю буряковий квас* (Він готується заздалегідь: на 3-літровий глек взяти 5-7 середнього розміру червоних буряків, почистити, порізати на 4 частини, залити охолодженою перевареною водою, накрили марлею і поставити в тепле місце. Через 2-3 дні можна використовувати для приготування страв як сам буряк, так і квасок). Капусту можна додавати, а можна й не класти. Ми зазвичай варимо без капусти або додаємо її трохи, десь 1/5 невеликої білокачанної капусти. Потім на сковорідці треба підсмажити й додати в борщ гриби. При тому краще додати сухі гриби – для більшого аромату. Потрібно додати рибу, але обов'язково сушену! Колись ми в ручній ступі перетирали на борошно сухі в'юни та додавали їх до борщу. Коли він уварювався було «смашно» та поживно. Колись в'юнів було багато, а зараз майже зникли, тож добре й із сухою. Наприкінці обов'язково додати 5-6 штук сушених груш-французенок або дичок. Борщ залишити в печі щоб «упрівав» і настоювався годин 4-5. Це важливо! Цей борщ обов'язково їдять холодним! В нашій родині пісний борщ з грушами полюбують їсти із скибкою хліба, змащеною тертим домашнім хрінном, а для присмачення подавати миску накришеної цибулі, заправленої «ржаною» олією. Коли пекли хліб, то з того ж тіста обов'язково випікали й пампуш-

ки з часником. Вони найбільше смакують з борщем – хоч пісним, хоч зеленим, хоч червоним».

Для нас, батуринців, борщ з грушами – то правило, до якого ми звикли з діда-прадіда, а для гостей міста – справжня «батуринська родзинка» в гастрономії, яка захоплює своїми смаковими якостями. Рецепт борщу мало чим відрізняється від загальної, але в чому ж особливий секрет успіху? Він полягає в груші та воді. Не поспішайте в магазин за сучасною сухою, бо з ними батуринський борщ не зварите. Груша – особливий інгредієнт, який проходить спеціальні етапи просушки на сонці і в печі. До борщу можна додати й копчені груші, вони нададуть страві делікатного димного смаку. Для того їх просушують над жаринками згаслого вогнища. Вода, беззаперечно, впливає на смак. Батуринці завжди мали в цьому перевагу: Сейм (одна з найчистіших річок України), криниці з підземними джерельними водами та сучасна артезіанська свердловина глибиною більше 570 м.

Найчастіше батуринці, як і більшість українців, борщ їдять зі сметаною. Вона регулює смак і температуру. Борщ – одне слово, а скільки сенсу! Надаремно давні українські прислів'я говорять: «Борщ – найкраща страва», «Борщ – всьому голова», «Борщ та капуста – хата не пуста», «Борщ та каша – мати наша».

Тож, дослідження, яке ми розпочали – це перша спроба пошуків відповіді на запитання, яка страва може бути визитівкою або ж кулінарним брендом Батурина. Воно буде цікаве історикам, краєзнавцям, етнологам, мешканцям Батурина, кухарям та всім, хто вивчає локальну історію, історію повсякдення та гастрономічну культуру України. Далі буде...

Подружжя батуринців Башуків: Андрій Радіонович (1892-1975), Анна Анастасівна (1898-1975), їхня донька Олена (1921 р.н.).

На славу України та її гетьманів, щорічно в першому кварталі Національний Заповідник «Гетьманська столиця» організовує і проводить конкурс «РОЗУМ-fest». Цього року на конкурс надійшло понад 40 робіт талановитих дітей з різних міст та містечок України. У творчому баченні юних українців постало життя і державницька діяльність гетьмана Кирила Розумовського та досягнення його сина Андрія. Ми не визначали місця... Бо кожен, хто Славу примножує справами – ПЕРЕМОЖЕЦЬ! До вашої уваги пропонуємо роботу в номінації «Слово» Аліни Бубнкової, 16 років, учениці Глухівської ЗОШ №6.

Образок

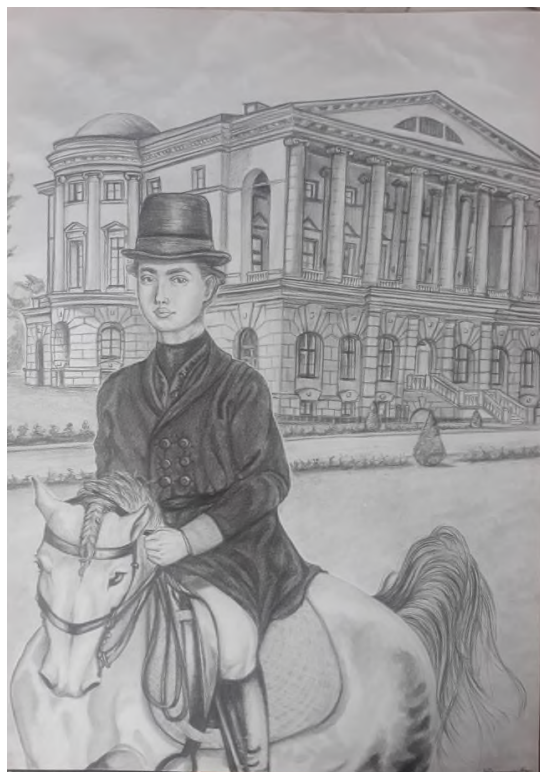
Уже кілька днів на вулиці йшов дощ. Марудний, зтяжний. Холодні краплі билися об шибку й стікали тоненькими змійками вниз. Ці блискучі смужки води нагадували вже немолодому, трішки огрядному чоловіку, що спостерігав за негодою, сидячи в зручному кріслі біля вікна, його думки. Спогади, спочатку відокремлені, уривчасті, збиралися в єдину думку: життя, це моє бентежне, яскраве, але ... майже завершене життя.

Андрій Кирилович Розумовський щільніше обгорнув ковдрою замерзаючі ноги й продовжував пильно вдвлятися в мокру шибку свого віденського палацу. Перед очима в нескінченному калейдоскопі образів міняли один одного знайомі обличчя й краєвиди: ніжна й любляча дружина Єлизавета, суворий і водночас м'який батько, зарослі вербою береги рідного Сейму, ще молоді брати, які розважаються біля тихої річки. Пригадувалися епізоди нескінчених, здавалось, зустрічей і розмов з Гайдном і Бетховеном не тільки про музику й ненависного Бонапарта, а й про особисте. А ось уже перед ним гетьман Кирило Розумовський. Батько... Ніжна усмішка трішки пом'якшила риси помережаного зморшками обличчя. Андрій Кирилович повернув голову до портрета на стіні. На нього гордо поглядала ошатна Катерина Нарішкіна. Мама... Продовжуючи усміхатися своїм

спогадам, чоловік знову повернувся до вікна, але вже не бачив негоди надворі. Перед очима блищав на сонці Сейм, тихо й повільно погойдуючи на невеличких хвилях малого Андрія, братів Олексія, Петра й інших хлопців – синів батькових друзів, з якими вони з братами бавилися в дитинстві. Пишні садки, пахощі свіжоскошеної трави, дзигчання комашні в розжареному повітрі й стурбований голос челяді, яка кликала хлопців на обід. А ось уже дорослий Андрій у складі квартету виконує роль другої скрипки, дипломатична місія, яку він то кидав, то знов до неї повертався, постійні будівництва, на які стрімко витрачав родинні статки...

Дощ потроху вщухав, як і вир думок у старіючій голові. Багато чого було... Є про що жалкувати, чому радіти, за чим сумувати... Але я ще ж багато чого можу, я – нащадок славного роду Розумовських.

Чоловік у кріслі розправив зігнуті плечі й рішуче відкинув ковдру з колін.

*Обійстя українського знатного роду Розумовських.
Ющенко Ольга, 14 років.
Ніжинська ЗОШ I-III ст. № 10.*

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Новік Оксана Андріївна

Паламарюк Ірина Юріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії